

Dawid Tomal*

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

ORCID: 0000-0003-3050-4915

Historyczny aspekt kształtowania się systemu politycznego Republiki Południowej Afryki. Konstytucyjny system organów państwowych

Wprowadzenie

Początków kształtowania się systemu politycznego Republiki Południowej Afryki (RPA) należy poszukiwać w drugiej połowie lat 80. poprzedniego wieku. W tym czasie funkcjonowała polityka apartheidu¹ z rządem, w którym dominowała biała ludność. Wtedy też rozpoczęły się próby reformowania systemu politycznego kraju. Długa droga ku demokracji przyniosła liczne problemy i ofiary. Celem artykułu jest przedstawienie historii rozwoju systemu politycznego i opisanie tranzycji ustrojowej, która dokonała się w Republice Południowej Afryki, oraz charakterystyka konstytucyjnych organów władzy państwowej wraz z ich charakterystyką.

Analizując sytuację Republiki Południowej Afryki, należy przedstawić zasadniczy problem badawczy, który został sformułowany wokół następujących pytań: jak przebiegał proces i droga kształtowania się systemu politycznego tego kraju? jakie wydarzenia miały zasadniczy wpływ na współczesną strukturę systemu politycznego państwa południowoafrykańskiego? w jaki sposób funkcjonują konstytucyjne organy państwowe i czym się one charakteryzują?

Republika Południowej Afryki to państwo na południowym krańcu Afryki, wielorasowe, wielokulturowe i z wielojęzycznym społeczeństwem. W RPA mieszka około 55 mln ludzi, których dzieli się na pięć kategorii rasowych. Pierwszą z nich i najliczniejszą stanowi ludność czarna², następnie biali³, Kolorodzi (afr. *Kleurlinge*,

* dawid.tomal3@student.up.krakow.pl

¹ Totalitarna ideologia głosząca konieczność osobnego rozwoju społeczności różnych ras, a także system polityczny panujący w Republice Południowej Afryki do połowy lat 90. XX wieku, oparty na segregacji rasowej. Przekonanie o wyższości rasy białej i dyskryminowanie ludności czarnej i kolorowej (Berger 2009: 114).

² Do tej grupy zalicza się wszystkie grupy ludu Bantu.

³ Tę grupę stanowią potomkowie mieszkańców RPA pochodzenia głównie europejskiego (Holandia, Wielka Brytania, Niemcy).

ang. *Coloureds* – Kolorowi)⁴ i Azjaci⁵. Ludność, która nie posiada własnego określenia, to mieszanka pozostałych grup rasowych.

Czarni	Biali	Koloredzi	Azjaci	Pozostali
79,2%	8,9%	8,9%	2,5%	0,5%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego Republiki Południowej Afryki

W RPA używa się 11 języków urzędowych⁶. Dominującymi są język zulu oraz język sotho, ale tym służącym do komunikacji, pomimo tak licznej grupy języków, pozostaje język angielski. W okresie polityki apartheidu władza narzucała społeczeństwu język afrikaans⁷. Obecnie w każdej prowincji w kontaktach oficjalnych obowiązuje jeden z języków afrykańskich oraz język angielski i język afrikaans.

Także pod względem religijnym społeczeństwo RPA jest dosyć zróżnicowane. Według spisu ludności z 2016 roku dominującą religią jest w RPA chrześcijaństwo (78% deklaracji). Prawie 5% stanowią wyznawcy tradycyjnych religii plemiennych, 1,6% osób identyfikuje się z islamem, a 1% z religią hinduską. Również niecały 1% obejmuje małe grupy żydowskie, buddystów oraz bahaitów. Co dziesiąty mieszkaniec kraju nie utożsamia się z żadną religią (Statistics South Africa 2012).

W niniejszym artykule podjęto próbę scharakteryzowania procesu formowania się systemu politycznego Republiki Południowej Afryki w kontekście historycznym, którą to analizę oparto na literaturze zarówno polskiej, jak i zagranicznej. Jednym z wartościowych źródeł do opisu konstytucyjnych organów państwowych okazała się ustawa zasadnicza RPA uchwalona w 1996 roku oraz akty prawne przyjęte przez parlament tego państwa w czasie funkcjonowania polityki apartheidu. Dodatkowo posłużono się danymi statystycznymi, które zostały sporządzone przez Południowoafrykański Urząd Statystyczny.

Zarys historii konstytucyjnej Republiki Południowej Afryki

Pierwotnymi mieszkańcami terenów współczesnej Republiki Południowej Afryki były ludy Buszmenów i Hotentotów, a następnie plemiona Bantu. Bardzo ważnym wydarzeniem okazał się rok 1488, kiedy to Europejczycy dotarli na południowy kraniec kontynentu afrykańskiego. Odkryte przez Bartholomeu Diasa tereny zostały nazwane Przylądkiem Burz, co potem zmieniono na Przylądek Dobrej Nadziei (Gąsowski 2006: 27). Na współczesny kształt państwa południowoafrykańskiego wpłynęły wydarzenia zapoczątkowane przez kolonizatorów z Holandii i Wielkiej Brytanii. W 1652 roku zostało założone miasto Kapsztad przez Jana van Riebecka,

⁴ Społeczność ta powstała ze zmieszania się ludów Khoisan, Burów oraz Malajów w Kolonii Przylądkowej.

⁵ Azjaci to emigranci z Azji – głównie z Indii.

⁶ Języki: pedi, soto, tswana, swazi, venda, tsonga, afrikaans, angielski, deble, kosa oraz zulu.

⁷ Mieszanka języka malajskiego, portugalskiego, angielskiego oraz języków miejscowej ludności.

przedstawiciela Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej (Tymowski 1996: 75–123).

Wraz z napływem na tereny dzisiejszej Afryki kolonizatorów z Europy rozpoczął się w pierwszej kolejności dynamiczny rozwój osadnictwa holenderskiego. Osiedlonych tam ludzi zaczęto nazywać Burami (Bębniak 2004: 125). Powodowało to liczne konflikty z miejscową ludnością, a do największych starć dochodziło z plemionami Bantu. Na kolonizowanych terenach pojawili się także Brytyjczycy i w 1785 roku stworzyli pierwszą kolonię, nazwaną Port Elizabeth. W kolejnych latach trwał konflikt pomiędzy kolonizatorami, spowodowany między innymi zaciekłymi walkami o podbijanie nowych terenów. Również różnice kulturowe i językowe przyczyniały się do napiętych stosunków pomiędzy osadnikami z Wielkiej Brytanii i Holandii. W konsekwencji doszło do wybuchu tzw. wojen burskich, których następstwem było wyparcie ludności Burów w głąb kontynentu założenie przez nich nowych państw: Natalu, Transwalu, Oranje. Burowie odkryli na owych terenach wielkie pokłady diamentów i złota, co spowodowało włączenie się do eksploracji tychże miejsc także osadników z Wielkiej Brytanii (Balicki 1980: 47–99).

Bardzo ważnym okresem w utrwalaniu się systemu rządów w Republice Południowej Afryki były początkowe lata XX wieku. W 1909 roku brytyjski parlament uchwalił ustawę o Południowej Afryce (*South Africa Act*). Warto podkreślić, że ów dokument regulował ustrój państwa aż do 1961 roku. Kolejne liczne konflikty pomiędzy kolonizatorami brytyjskimi a holenderskimi spowodowały powstanie w 1910 roku – z inicjatywy Brytyjczyków – Związku Południowej Afryki (Unii Południowoafrykańskiej) jako dominium podporządkowanego brytyjskiej koronie. W skład tego tworzy wchodziły Natal, Transwal, Oranje i Kraj Przylądkowy (Thompson 2014: 153–157). Parlament brytyjski w dalszym ciągu miał możliwość uchwalania prawa na terenie Unii.

Związek Południowej Afryki był państwem unitarnym. Tworzące go cztery kolonie uzyskały status prowincji. Na czele władzy wykonawczej w prowincji stał administrator, powoływany i odwoływany przez gubernatora jako przedstawiciela władzy brytyjskiej. Oficjalnymi językami urzędowymi stały się angielski i niderlandzki. Pierwszy premier Unii, Herbert Gladston, powołał swój rząd z najważniejszymi przedstawicielami ugrupowań politycznych z czterech prowincji. Warto podkreślić, że reprezentowali oni ludność afrykanerską i brytyjską, a ludność kolorowa została wykluczona z życia politycznego Unii (Gąsowski 2006: 95). Kolejnym przejawem porozumienia pomiędzy Afrykanerami a Brytyjczykami było wyznaczenie na siedzibę rządu Pretorii, a parlamentu – Kapsztadu.

Równocześnie z powstaniem Związku Południowej Afryki rozpoczął się okres dyskryminacji rdzennych mieszkańców terenów Unii, co przejawiało się między innymi ograniczeniem ich praw. W 1913 roku uchwalono Ustawę o ziemiach rdzennej ludności (*Natives Land Act*), na której podstawie podzielono obszar państwa na strefy przeznaczone wyłącznie dla białej ludności i oddzielnie wyłącznie dla rdzennej społeczności. Następstwem takiego postępowania władz państwowych wobec dyskryminowanej ludności było powstanie w 1912 roku Południowoafrykańskiego Kongresu Narodowego Rdzennych Mieszkańców – wyraz opozycji i oporu wobec rasowej separacji (Żukowski 2009: 101–102). Organizacja ta została zmodyfikowana

i w 1923 roku zmieniła nazwę na Afrykański Kongres Narodowy (*The African National Congress* – ANC).

Niewątpliwie bardzo ważnym okresem w rozwoju systemu rządów w Republice Południowej Afryce okazały się lata 30. XX wieku. Parlament korony brytyjskiej uchwalił wówczas Statut Westminsterki. Istota tego aktu polegała na całkowitym uniezależnieniu się od wpływów Wielkiej Brytanii, a więc rezygnacja ze statusu dominium i uzyskanie niepodległości (Pietraś 1967: 21). Potwierdzeniem uzyskania suwerenności przez Unię Południowoafrykańską stało się uchwalenie w 1934 roku Statutu Południowej Afryki.

Kolejne lata przyniosły szereg przywilejów dla białej ludności na obszarze Unii, np. w 1930 roku przyznano prawa wyborcze kobietom pochodzenia europejskiego. Znaczącym wydarzeniem okazało się przeniesienie rdzennej ludności do odrębnej puli wyborczej, co oznaczało wybieranie przez nich na swoich przedstawicieli tylko białej ludności. Lata 40. XX wieku przyniosły następne ustawy dyskryminujące rdzenną społeczność. Jednym z ich następstw było wyznaczenie terytorium w państwie dla poszczególnych grup rasowych. Biali, kolorowi (Kolorodzi) oraz Azjaci mieli do dyspozycji 87% ziemi, a pozostałe terytorium należało do czarnej ludności. Dodatkowo w stosunku do ludności dyskryminowanej zastosowano obowiązek meldunkowy (*Population Registration Act*), możliwość opuszczania określonej strefy tylko za zgodą władzy, zakaz małżeństw mieszanych (*Prohibition of Mixed Marriages Act*). Z kolei ustawa o moralności (*Immorality Amendment Act*) zakazywała stosunków seksualnych pomiędzy białymi i innymi grupami społecznymi. Należy zaznaczyć, że wymienione ustawy nie wyczerpują działań dyskryminacyjnych podejmowanych wobec czarnej społeczności, gdyż powstał szereg rozwiązań prawnych, które w dużym stopniu ingerowały w podstawowe prawa rdzennej ludności. Wszelkie opory wobec ustawodawcy tłumiono⁸, a przeciwników pozbawiono wolności (Walker 1959: 189).

Następnym ważnym etapem w kształtowaniu się systemu konstytucyjnego Republiki Południowej Afryki były wydarzenia z lat 60. W 1960 roku przeprowadzono ogólnopństwowe referendum w sprawie przyszłości terytorium, należącego ówczesnie do Związku Południowej Afryki. Prawo udziału w głosowaniu otrzymała tylko ludność biała. W jego wyniku proklamowano rok później niepodległość Republiki Południowej Afryki. Uchwalona konstytucja zatwierdziła działania dyskryminacyjne wobec czarnej i kolorowej ludności. Aż do lat 90. losy państwa były zdominowane przez politykę apartheidu – system rządów, w których biali obywatele RPA byli grupą uprzywilejowaną w stosunku do pozostałej ludności, co przejawiało się między innymi w dyskryminacji rdzennej społeczności (Berger 2009: 114).

W 1983 roku w państwie afrykańskim uchwalono kolejną konstytucję, która tylko potwierdziła politykę segregacji czarnej ludności. Ustawa zasadnicza wprowadzała oryginalne rozwiązania ustrojowe i zrywała z modelem westminsterskim. Parlament przestał być suwerenem. Zapisy w akcie prawnym rozróżniały cztery grupy obywateli: białych, kolorowych, Hindusów oraz czarnych, przy czym prawa

⁸ W 1960 r. w Sharpeville doszło do demonstracji czarnej ludności, w wyniku której śmierć poniosło kilkudziesięciu demonstrantów. Jednym z następstw stało się zakazanie działalności Afrykańskiego Kongresu Narodowego.

polityczne przysługiwały jedynie pierwszym trzem grupom. Władza ustawodawcza należała do trzyizbowego parlamentu. Ludność czarna nie brała udziału w wyborach do parlamentu. Kolegium Elektorów (nominacje ze strony parlamentu), w którym dominowała biała ludność, wybierało prezydenta. Ustrój, który wprowadzono omawianą konstytucją, został nazwany przez Hugh'a Cordera „konstytucyjnym apartheidem” (Jackiewicz 2012: 581).

Dru ga połowa lat 70. charakteryzowała się licznymi manifestacjami i protestami ludności afrykańskiej wobec obowiązującej polityki apartheidu.

Przełom w napiętej sytuacji politycznej w RPA nastąpił na początku lat 90. Prezydent kraju Frederik Willem de Klerk rozpoczął proces stopniowego demontażu apartheidu i budowania państwa demokratycznego. W czasie posiedzenia parlamentu uchylił zakaz funkcjonowania ANC, Kongresu Panafrykańskiego i Południowoafrykańskiej Partii Komunistycznej. Złożył także deklarację wypuszczenia więźniów politycznych, w tym Nelsona Mandeli. W zamian Afrykański Kongres Narodowy zobowiązał się do zaprzestania stosowania przemocy wobec białych obywateli kraju. Uchwalono ponadto wiele ustaw, które całkowicie znosiły apartheid (Klerk 1990: 1–21).

Niewątpliwie bardzo ważnym wydarzeniem okazało się rozpoczęcie rozmów na temat przyszłości kraju i przeprowadzenia niezbędnych reform, mających na celu wprowadzenie demokracji wielorasowej. We wrześniu 1991 roku prezydent RPA F.W. de Klerk, przywódca AKN Nelson Mandela i przywódca Partii Wolności Inkatha, Buthelezi Mangosuthu, podpisali porozumienie, które zapoczątkowało wspólną pracę nad przygotowaniem nowej ustawy zasadniczej, mającej uwzględnić prawa polityczne wszystkich grup społecznych (Stolarz 1999: 107–115). W wyniku podpisanego porozumienia – w grudniu 1991 roku rozpoczęła obrady Konwencja na rzecz Demokratycznej Południowej Afryki (*Convention for a Democratic South Africa – CODESA*). W obradach wzięli udział przedstawiciele wszystkich najsilniejszych partii w państwie. Ze względu na charakter prowadzonych obrad zostały nazwane rozmowami południowoafrykańskiego „okrągłego stołu”. Prace skupiały się na czterech zagadnieniach: włączeniu do kształtującego się na nowo państwa czterech niezależnych bantustanów; utworzeniu rządu tymczasowego, który miałby się zająć poprowadzeniem kraju ku demokracji; ustaleniu procedur zaprojektowania i uchwalenia nowej konstytucji oraz na stworzeniu mechanizmów odpowiadających za realizację zasady pluralizmu politycznego. Strona rządowa (biali przedstawiciele) poszła na bardzo znaczące ustępstwa w rokowaniach nad kształtem przyszłego państwa. Zrezygnowano między innymi z koncepcji federalizmu w RPA i z decydującego głosu ze strony białej społeczności w polityce państwa. Podobne działania zaobserwowano ze strony Afrykańskiego Kongresu Narodowego, który także wycofał się ze swojego radykalizmu programowego (Thompson 2014: 247). W maju 1992 roku przeprowadzono ogólnokrajowe referendum, w którym zapytano mieszkańców RPA o dotychczasowe reformy konstytucyjne. Prawie 69% obywateli opowiedziało się pozytywnie za kontynuowaniem zmian w kraju (Strauss 1993: 339–360).

Obradom towarzyszyły różnego rodzaju perturbacje. Były to między innymi groźby zrezygnowania z rozmów, strajki i manifestacje. W 1993 roku z uczestnictwa w obradach CODESA wycofały się: pravicowa afrykanerska Partia Konserwatywna,

skrajnie prawicowy front Ludowy, Partia Wolności Inkatha oraz przedstawiciele wielu bantustanów. W ramach ich zjednoczenia powstał Sojusz Wolności (*Freedom Alliance*), domagający się wyeliminowania z rozmów okrągłego stołu przedstawicieli partii Afrykańskiego Kongresu Narodowego i Partii Narodowej oraz zbojkotowania przyszłych wyborów do parlamentu. W wyniku licznych wystąpień, mających na celu zakłócenie prowadzonych obrad, życie straciło wielu ludzi. Do złagodzenia napiętej sytuacji w kraju przyczyniły się działania i autorytet Nelsona Mandeli, który w 1993 roku otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla za pracę na rzecz zniesienia polityki apartheidu i kształtowania demokracji w państwie.

Na początku 1993 roku rozwiązano trzyizbowy parlament. Następnie rozpoczął się tak zwany Wielopartyjny Proces Negocjacji (*Multi-Party Negotiating Process*) („Konstytucja Republiki Południowej Afryki” 2006: 15). Przedstawiciele najważniejszych partii politycznych dali początek zasadniczym rozmowom na temat reform w kraju, przyszłego ustroju państwa i zaprojektowania tymczasowej konstytucji. Pod koniec roku rdzenną ludność włączono do współdziałania rządów z białą ludnością w ramach Rady Wykonawczej. Dzięki takiej pozycji mieli oni pełną kontrolę nad tym, aby przeprowadzane w RPA wybory były wolne i uczciwe.

W grudniu 1993 roku parlament przyjął i uchwalił projekt tymczasowej ustawy zasadniczej. Konstytucja została przewidziana na pięć lat jako narzędzie służące do przeprowadzenia transformacji ustrojowej kraju. Zapisy najważniejszego aktu prawnego w RPA dotyczyły stworzenia wielopartyjnej demokracji, trójpodziału władzy, jednolitego (unitarnego) charakteru państwa i zrównanie w prawach wszystkich grup społecznych (Solarz 1999: 95–98). Decentralizacja władzy miała dotyczyć poziomu prowincji. Jednym z ustaleń politycznych było zagwarantowanie praw wyborczych wszystkim obywatelom kraju, bez względu na rasę. Władzę ustawodawczą przyznano dwuizbowemu parlamentowi, na który składało się Zgromadzenie Narodowe i Senat (pięcioletnia kadencja). Zgromadzenie Narodowe wybierało prezydenta, który był szefem gabinetu. Dodatkowo określono procedurę podziału ministerstw pomiędzy najważniejsze partie polityczne. Dotychczasowe cztery prowincje i dziesięć bantustanów zastąpiono dziewięcioma prowincjami. Powołano do życia Trybunał Konstytucyjny, który miał się zajmować sprawdzaniem zgodności uchwalanych aktów prawnych z konstytucją.

Podczas obrad CODESA ustalono między innymi sposób przeprowadzenia zaplanowanych wyborów do parlamentu RPA. Miały się one odbyć zgodnie z formułą pięcioprzymiotnikową, czyli miały być: równe, powszechne, tajne, bezpośrednie i proporcjonalne. Do wyścigu o miejsce w Zgromadzeniu Narodowym przystąpiły różne partie polityczne – głównie o profilu antyapartheidowskim, a więc między innymi Afrykański Kongres Narodowy i Panafrykański Kongres. Powstało też wiele nowych partii, które przystąpiły do rywalizacji wyborczej.

26 kwietnia 1994 roku w RPA odbyły się pierwsze demokratyczne wybory do parlamentu. Wygrała je partia ANC jako reprezentant interesów większości Afrykanów, zdobywając prawie 63% głosów. Na drugim miejscu uplasowała się Partia Narodowa, na którą głosował co piąty mieszkaniec Południowej Afryki. Partia Wolności Inkatha zdobyła 10%. Nowo wybrany parlament dokonał elekcji Nelsona Mandelę na stanowisko prezydenta RPA (Gąsowski 2006: 245). Wart podkreślenia

Historyczny aspekt kształtowania się systemu politycznego Republiki Południowej Afryki... [143]

jest fakt, że w wyborach wzięło udział ponad 19,5 mln obywateli, co przełożyło się na prawie 86-procentową frekwencję wyborczą.

W nowej demokratycznej rzeczywistości kraj postanowił rozliczyć się z trudną i zawiłą przeszłością, a przede wszystkim z okrucieństwami, do których dochodziło w okresie apartheidu. Temu rozrachunkowi miało towarzyszyć utworzenie specjalnej instytucji. Ustawą parlamentu w 1995 roku powołano do życia Komisję Prawdy i Pojednania (*Truth and Reconciliation Commission*) (Dynarowicz 2012: 205–206). Przewodniczącym komisji został arcybiskup Desmond Tutu, który za swoją działalność otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Do zakresu działalności Komisji należało przede wszystkim badanie przypadków i okoliczności łamania praw człowieka w okresie od 1960 roku do 10 maja 1994 roku oraz udzielanie amnestii osobom, które popełnili owe czyny z przyczyn politycznych. W sumie zbadano 22 tys. wniosków obywateli, którzy doznali krzywdy ze strony systemu państwowego.

Ustawa zasadnicza i organy władzy państwowej w Republice Południowej Afryki

Władza ustawodawcza zaraz po swoim ukonstytuowaniu się rozpoczęła prace nad uchwaleniem właściwej ustawy zasadniczej. Zgodnie z postanowieniami tymczasowej konstytucji powołano Zgromadzenie Konstytucyjne, odpowiedzialne za opracowanie ostatecznej wersji przyszłej konstytucji. Ustawodawca dążył do tego, by w konstruowaniu najważniejszego w państwie aktu prawnego uczestniczyły wszystkie grupy społeczne. W wyniku takiego podejścia do Zgromadzenia Konstytucyjnego wpłynęło ponad 2,5 mln pisemnych propozycji. W grudniu 1996 roku konstytucja została podpisana przez prezydenta, a w życie weszła w lutym 1997 roku. Niewątpliwie był to bardzo nowoczesny i postępowy akt prawny na kontynencie afrykańskim, z którego inspirację czerpały inne państwa afrykańskie (Jackiewicz 2012: 582–583). W nowej konstytucji opracowano zapisy dotyczące między innymi prawa własności, edukacji, praw politycznych, prawa do demonstrowania swoich poglądów. Jednym z ważnych elementów ustawy zasadniczej stało się uzgodnienie dotyczące charakteru ustroju terytorialnego kraju. Pomimo licznych koncepcji⁹ w tej kwestii zwyciężyła idea jednolitego państwa (Maksymow 2012: 517–532).

Władza ustawodawcza

Zgodnie z postanowieniami konstytucji władza ustawodawcza w RPA należy do dwuizbowego parlamentu, na który składa się Zgromadzenie Narodowe (*National Assembly*) – izba niższa – i Narodowa Rada Prowincji (*National Council of Provinces*)¹⁰ – izba wyższa. Obie izby parlamentu są reprezentacją partii politycznych. Zgromadzenie Narodowe jest organem *stricte* przedstawicielskim, wybieranym w wyborach powszechnych, co zostało przedstawione w art. 42 ust. 1 konstytucji jako „reprezentowanie ludu i zagwarantowanie *władzy ludu zgodnie z Konstytucją*”

⁹ Unioniści opowiadali się za jednolitym państwem i silną władzą centralną, a federaliści wysuwali postulaty stworzenia luźnych federacji.

¹⁰ W polskiej literaturze oraz w dokumentach rządowych można się spotkać także z nazwą Krajowej Rady Narodowej.

(Constitution of the Republic ... 2005). Z kolei Narodowa Rada Prowincji nie stanowi bezpośredniego wyrazu suwerenności narodu, lecz jest ciałem reprezentującym prowincje państwa na szczeblu ogólnopaństwowym. Ze względu na pełnione funkcje i posiadane kompetencje parlamentu w RPA należy podkreślić, że mamy do czynienia z bikameralizmem nierównorzędnym. Taka dwuizbowość parlamentu południowoafrykańskiego i rozdzielenie kompetencji stanowi zarówno poszanowanie dla tradycyjnego znaczenia roli prowincji, jak i porozumienie pomiędzy najważniejszymi siłami politycznymi w państwie.

Członkowie obu izb parlamentu pełnią pięcioletnią kadencję. Zgromadzenie Narodowe składa się z nie mniej niż 350 i nie więcej niż 400 posłów wybieranych w wyborach powszechnych. Liczba miejsc do obsadzenia w niższej izbie parlamentu jest każdorazowo ustalana w drodze ustawy. Warto zaznaczyć, że czynne i bierne prawo wyborcze przysługuje każdemu obywatelowi RPA po ukończeniu 18 lat. Z kolei Narodowa Rada Prowincji liczy 90 członków. Parlament każdej z dziewięciu prowincji państwa wystawia do Rady 10-osobową delegację.

Parlament RPA pełni cztery zasadnicze funkcje: ustrojodawczą, ustawodawczą, kontrolną i kreacyjną, dotyczącą obsadzania poszczególnych stanowisk państwowych.

Pierwsza z nich dotyczy inicjowania ustaw o zmianie konstytucji i przysługuje członkom gabinetu, wiceministrom, członkom Zgromadzenia Narodowego i jego komisjom, a ponadto członkom Narodowej Rady Prowincji, jeżeli projekt ustawy dotyczy prowincji.

Kolejna z funkcji dotyczy ustawodawstwa. Warto zaznaczyć, że w RPA występują trzy rodzaje ustaw zwykłych i są to: ustawy finansowe, ustawy dotyczące prowincji oraz pozostałe ustawy. Każda z nich charakteryzuje się innym trybem stanowienia.

Funkcja kontrola parlamentu opiera się na szeregu uprawnień wobec rządu i innych organów państwowych. Podstawowym narzędziem funkcji kontrolnej jest instytucja wotum nieufności (art. 102). Zgromadzenie Narodowe może wyrazić głosami większości swoich członków wotum nieufności wobec prezydenta (głowa państwa wraz z pozostałymi członkami gabinetu składa urząd) oraz wobec gabinetu z wyłączeniem prezydenta (prezydent tworzy nowy gabinet). Warto także wspomnieć o istnieniu indywidualnej odpowiedzialności członków gabinetu przed parlamentem za wykonywanie swoich kompetencji i realizację zadań. Ponadto członkowie gabinetu przekazują parlamentowi pełne i regularne sprawozdania z wykonywania spraw, które im podlegają (art. 92 ust. 3a i b). Do funkcji kontrolnej należy także zaliczyć nieuregulowaną w konstytucji możliwość interpelacji i pytań kierowanych do prezydenta oraz członków gabinetu. Innymi środkami kontroli parlamentu są debaty prowadzone w konkretnych sprawach polityki państwa oraz uchwały izby niższej i wyższej skierowane do gabinetu.

Funkcja kreacyjna opiera się przede wszystkim na wyborze prezydenta przez Zgromadzenie Narodowe. Sytuacja wygląda podobnie przy wyborze sześciu członków Komisji Służby Sądowniczej oraz pięciu członków Komisji Służby Publicznej. Ponadto Zgromadzenie Narodowe bierze udział w wyborze innych urzędników państwowych. Warto podkreślić, że omawiana funkcja w głównej mierze opiera się

o działalność izby niższej parlamentu RPA. Narodowa Rada Prowincji także korzysta z tego atrybutu, lecz w mniejszym zakresie (przykładem może być wybór czterech reprezentantów do Komisji Służby Sądowniczej).

Władza wykonawcza

W skład władzy wykonawczej w RPA wchodzi prezydent i jego gabinet (rząd). Głowa państwa wybierana jest na pierwszym posiedzeniu Zgromadzenia Narodowego spośród jego członków na pięcioletnią kadencję. W związku z wyborem prezydent przestaje być członkiem parlamentu RPA. Zgodnie z konstytucją prezydent może pełnić urząd nie dłużej niż przez dwie kadencje (art. 88 ust. 2).

Należy podkreślić, że prezydent RPA pełni bardzo ważne funkcje. Jest on zarówno głową państwa, jak i szefem egzekutywy. Będąc głową państwa, reprezentuje kraj zarówno wewnątrz, jak i na arenie międzynarodowej. W jego rękach znajduje się prowadzenie polityki państwa. W oczach społeczeństwa jest uosobieniem władzy państwowej, to on ponosi odpowiedzialność za funkcjonowanie kraju i stoi na straży przestrzegania konstytucji.

Do najważniejszych instrumentów kompetencyjnych prezydenta, zawartych w konstytucji (art. 84 ust. 2), należą między innymi: akceptowanie i podpisywanie projektów ustaw, prawo zwrócenia projektu ustawy (prawo weta) do Zgromadzenia Narodowego celem ponownego rozpatrzenia, w sprawach szczególnych możliwość zwołania obrad parlamentu, powoływanie na stanowiska, zarządzanie referendum ogólnokrajowego, przyjmowanie i uznawanie zagranicznych przedstawicieli dyplomatycznych, ułaskawianie skazanych, odraczanie wykonywania kar, łagodzenie grzywien i kar pieniężnych oraz kar przepadku rzeczy, nadawanie odznaczeń. Dodatkowo prezydent ma prawo do rozwiązania Zgromadzenia Narodowego w przypadkach określonych w konstytucji (art. 50). Posiada przywilej brania udziału w posiedzeniach parlamentu i zabierania głosu, jednak bez możliwości głosowania (art. 54). Corocznie przed oboma izbami parlamentu wygłasza orędzie o stanie państwa.

Do ważnych kompetencji prezydenta należy zaliczyć prawo do decydowania o składzie gabinetu, a więc powoływanie i odwoływanie wiceprezydenta oraz ministrów i wiceministrów (art. 91 i 93). To prezydent jest szefem gabinetu i przewodzi w jego obradach. Decyduje także o zakresie kompetencji członków gabinetu. Pisemne decyzje prezydenta są kontrasygnowane przez innego członka gabinetu, jeżeli zostały powierzone odpowiedniemu ministrowi (art. 101).

Warto wspomnieć o innych kompetencjach prezydenta, związanych z obronnością kraju. Po pierwsze jest on naczelnym dowódcą sił zbrojnych i powołuje ich wojskowe dowództwo. Jako głowa państwa prezydent ma decydujący głos w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego oraz stanu obrony narodowej w przypadku zagrożenia kraju (art. 203). Może także sam kierować działaniem służb wywiadowczych i, co ważne, ponosi osobistą odpowiedzialność za ich funkcjonowanie.

Zgodnie z art. 85 ust. 1 Konstytucji RPA prezydent sprawuje wyłącznie władzę wykonawczą, jednak w tym samym artykule wymieniono, w jakich zakresach głowa państwa może wspólnie z gabinetem decydować o polityce państwa. Do tych zakresów należą: wykonywanie prawodawstwa ogólnokrajowego, kształtowanie

i prowadzenie polityki państwa, koordynacja zadań ministerstw i administracji państwowej, przygotowanie i wnoszenie projektów aktów prawnych. W ostatnim punkcie zaznaczono, że współpraca powinna się rozwijać także w innych sytuacjach, określonych w konstytucji lub prawie państwowym.

Głowa państwa za swoją działalność polityczną ponosi odpowiedzialność przed parlamentem. Zgromadzenie Narodowe posiada możliwość wyrażenia wobec prezydenta wotum nieufności (głosami większości swoich członków). W takim wypadku prezydent i członkowie gabinetu składają urząd (art. 102 ust. 2). Za poważne naruszenie konstytucji, rażące uchybienie lub w sytuacji niemożności sprawowania urzędu parlament stosowną uchwałą może odwołać głowę państwa ze sprawowanego urzędu (art. 89).

Władza sądownicza

Władza sądownicza należy do sądów. Są one niezawisłe i podlegają wyłącznie konstytucji i prawu (art. 165 ust. 2). Konstytucyjnym obowiązkiem organów państwowych jest wspomaganie i ochrona sądów, co ma zagwarantować ich niezawisłość, bezstronność, godność, skuteczność oraz bezproblemowy dostęp do nich (art. 165 ust. 4).

W skład struktury sądownictwa w RPA wchodzi Trybunał Konstytucyjny, Najwyższy Sąd Apelacyjny, sądy wyższe, sądy rejonowe oraz inne sądy ustanowione ustawowo.

Trybunał Konstytucyjny jest najwyższym sądem w zakresie przestrzegania konstytucji. Składa się z prezesa Trybunału Konstytucyjnego, wiceprezesa i dziewięciu innych sędziów. Kadencja trwa dziewięć lat i nie można ponownie sprawować tejże funkcji. Prezydent kreuje cały skład sędziowski, przy czym powołanie prezesa i wiceprezesa wymaga zaciągnięcia opinii Komisji Służby Sądowniczej i przywódców partii reprezentowanych w parlamencie (art. 174 ust. 3). Warto zaznaczyć, że przy powoływaniu sędziów prezydent powinien uwzględnić zróżnicowaną strukturę ras i płci w państwie (art. 174 ust. 2).

Na kolejnym szczeblu struktury sądownictwa w RPA znajduje się Najwyższy Sąd Apelacyjny. W jego skład wchodzi prezes, wiceprezes oraz dwunastu sędziów, powoływanych przez prezydenta po zaciągnięciu opinii Komisji Służby Sądowniczej. Sąd ten zajmuje się odwołaniami i wszystkimi sprawami związanymi ze środkami odwoławczymi. Jest to najwyższa instancja sądownicza w państwie, ale nie w kwestiach konstytucyjnych.

Na sądy wyższe składają się wydziały, które swoją jurysdykcją obejmują prowincję lub jej część. Sądy wyższe mogą rozpatrywać wszelkie sprawy konstytucyjne nienależące do gestii Trybunału Konstytucyjnego lub sprawy, które zostały powierzone innym sądom.

Na strukturę władzy sądowniczej w RPA składają się też dwie instytucje, które nie sprawują władzy sądowniczej: Komisja Służby Sądowniczej oraz prokuratura.

Pierwszy z wymienionych organów zajmuje się opiniowaniem spraw mających związek z wymiarem sprawiedliwości. W jego skład wchodzi: prezes Trybunału Konstytucyjnego jako przewodniczący składu; prezes Najwyższego Sądu

Apelacyjnego; jeden sędzia prezes sądu, wyznaczony przez innych sędziów prezesów sądu; członek gabinetu odpowiedzialny za wymiar sprawiedliwości; po dwóch czynnych zawodowo adwokatów i prokuratorów, wyznaczonych przez prezydenta; jeden wykładowca prawa, wyznaczony przez innych wykładowców prawa uniwersytetów Południowej Afryki; część osób wyznaczonych przez parlament; czterech delegatów stałych do Narodowej Rady Prowincji, wyznaczonych łącznie przez Radę głosami co najmniej sześciu prowincji; cztery osoby wyznaczonych przez prezydenta, a gdy rozpatrywana jest sprawa dotycząca Sądu Najwyższego, w skład Komisji wchodzi również prezes sądu oraz premier danej prowincji lub osoba przez niego wyznaczona (art. 178 ust. 1).

W skład prokuratury RPA wchodzi Krajowy Dyrektor Prokuratury, który jest przewodniczącym tego organu i którego powołuje prezydent, a także dyrektorzy prokuratury i prokuratorzy. Do ich kompetencji należy wszczynanie postępowań karnych w imieniu państwa oraz wszelkich innych działań związanych z postępowaniem karnym.

Podsumowanie

Omówione przeze mnie zagadnienia kształtowania się systemu politycznego i transformacji ustrojowej w Republice Południowej Afryki są niewątpliwie niezwykle ważnymi kwestiami. Dzięki pokojowemu rozliczeniu z przeszłością i polityką apartheidu państwo to uniknęło krwawych i odwetowych starć różnych grup społecznych. Okres przejścia z systemu totalitarnego do demokratycznego często nazywa się „cudem politycznym”, co oznacza pokojowe i kompromisowe dokonywanie reform w kraju. Tranzycja polityczna w RPA uważana jest bez wątpienia za sprawne i rozsądne działanie ze strony władzy państwowej. Do nadawania nowego kształtu ustrojowi politycznemu kraju zostały włączone różne środowiska polityczne, co przyniosło skutek w postaci wypracowania wspólnych celów. Obecnie system polityczny i partyjny można uznać za ukształtowany. Powstał i ugruntował się konstytucyjny system organów państwowych, w którym funkcjonuje trójpodział władzy. Istnieje władza legislacyjna, egzekutywa i sądownictwo. Każda z organów posiada swoje kompetencje oraz mechanizmy, które służą do współpracy z innymi organami. W Republice Południowej Afryce funkcjonuje system jednej partii dominującej. Najsilniejszym ugrupowaniem jest Afrykański Kongres Narodowy, który rządzi od zakończenia apartheidu i każdorazowo wygrywa wybory. Warto także podkreślić, że dominująca rola ANC i jego funkcjonowanie na scenie politycznej kraju przyczynia się do licznych patologii, szczególnie do rozwijającej się korupcji i nepotyzmu. W państwie występuje wiele nierozwiązanych problemów natury społecznej i ekonomicznej. Należą do nich wysoki odsetek osób zarażonych wirusem HIV i nieskuteczna walka z bezrobociem. Partia znajdująca się u władzy niewątpliwie powinna podjąć stanowcze kroki w celu dokonania niezbędnych reform, które przyczynią się do stabilizacji sytuacji w państwie.

Bibliografia

- Balicki Jan. 1980. *Historia Burów. Geneza państwa apartheidu*. Wrocław: Ossolineum.
- Bębnik Grzegorz. 2004. *Ostatnia walka Afrykanerów*. Biała Podlaska: Oficyna Wydawnicza „Rekonkwista”.
- Berger Iris. 2009. *South Africa in World History*. Oxford: University Press.
- Klerk De Frederik W. 1990. *Address by the State President Mr FW de Klerk, DMS, at the Opening of the Session of the Ninth Parliament of the Republic of South Africa*. Johannesburg: Bureau for Information.
- Dynarowicz Ewa. 2012. Komisja Prawdy i Pojednania w kulturowym repertuarze nowej RPA: Południowoafrykański dramat po apartheidzie (1996–2002). W *Kalejdoskop Afrykański. Problematyka tożsamości w literaturach Afryki przełomu XX–XXI wieku*, Renata Diaz-Szmidt, Szupejko Małgorzata (red.), 205-220. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA.
- Gąsowski Andrzej. 2006. *RPA*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Immorality Amendment Act 1950. Parliament of the Republic of South Africa. Act No. 21.
- Jackiewicz Andrzej. 2012. Republika Południowej Afryki. W *Systemy ustrojowe państw współczesnych*, Stanisław Bożyk, Marian Grzybowski (red.), 553–579. Białystok: Wydawnictwo Temida.
- Konstytucja Republiki Południowej Afryki*. 2006. Agnieszka Wojtyczek-Bonnand, Wojtyczek Krzysztof (przeł.). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Maksymow Krzysztof. 2012. „Przeobrażenia polityczne i społeczne w Południowej Afryce – od apartheidu do czasów współczesnych”. W *Forum politologiczne* 13 : 517–532.
- Natives Land Act. 1913. Parliament of the Republic of South Africa. Act No. 27.
- Pietraś Jacek Z. 1967. „Brytyjska Wspólnota Narodów”. *Sprawy międzynarodowe* 12 : 19–25.
- Population Registration Act. 1950. Parliament of the Republic of South Africa. Act No. 30.
- Prohibition of Mixed Marriages Act. 1949. Parliament of the Republic of South Africa. Act No. 55.
- Constitution of the Republic of South Africa. 2005. Parliament of the Republic of South Africa. Act No. 5.
- Statistics South Africa. 2012. *Census 2011. Census in brief*. Dostęp 4 października 2020. http://statssa.gov.za/census/census_2011/census_products/Census_2011_Census_in_brief.pdf.
- Statistics South Africa. 2016. *Community survey 2016 in brief*. Dostęp 4 października 2020. <http://statssa.gov.za/publications/03-01-06/03-01-062016.pdf>.
- Solarz Marcin W. 1999. *Republika Południowej Afryki. Trwałość czy zmierzch potęgi w regionie*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Strauss Annette. 1993. “The 1992 Referendum in South Africa”. *The Journal of Modern African Studies* 31 (2) : 339–360.
- Thompson Leonard. 2014. *A History of South Africa*. New Haven: Yale University Press.
- Tymowski Michał (red.). 1996. *Historia Afryki. Do początku XIX wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Walker Eric A. 1959. *A History of Southern Africa*. London: Longmans Green and Co.
- Żukowski Arkadiusz. 2009. “Partia Narodowa w Afryce Południowej – od pełni władzy do upadku”. *Forum politologiczne* 9 : 101–124.

**The historical context of shaping the political system of the Republic of South Africa.
The constitutional system of state organs**

Abstract

The article presents the history of shaping the political system and constitutional bodies in the Republic of South Africa. This country has undergone a political transformation. Extending ruling by the white population and discrimination of black people during the apartheid period led to increased persecution of the indigenous people. The author presents the history and stages involved in building a democratic state. Reform was carried out peacefully and through compromise. The article also discusses the development of constitutional rights, their most essential characteristics, and how they function in the Republic of South Africa

Keywords: constitution, constitutional organs of the state, democracy, Republic of South Africa, system transformation